

УДК 821.163.41–31.09“19”М.Црнянський

ІСТОРІЯ ТА (НЕ)ПРИСТОСОВАНИЙ ГЕРОЙ: ОДНА “ДИВНА І НЕЙМОВІРНА РОЗПОВІДЬ” МІЛОША ЦРНЯНСЬКОГО

Часлав НІКОЛИЧ

Університет у Крагуєваці
Йована Цвіїча bb, Крагуєвац, 34000 (Сербія)
e-mail: caslav.nikolic@yahoo.com
Філологічно-мистецький факультет

У статті досліджено (транс)політичну позицію головного героя стосовно перманентної історії. Павле Ісакович – головний герой роману “Друга книга Переселень” Мілоша Црнянського – своєю трагікомічною постаттю втілює глибше відчуття історії та нещастя свого народу, ніж це видається на перший погляд. Ісакович відкриває прадавній спогад своєї нації: нещасливу долю блукальців ізраїльського племені. Бажаючи залишатися військовим, захищати право на власну смерть і таким чином утверджувати себе, Павле Ісакович виявляє відкритість до війни, яка є нагодою для героїчної смерті, яка визначить ідентичність героя у світі роману, особистості і народу у світі поза літературу.

Ключові слова: Павле Ісакович, расцяни (русини?), герой, смерть, історія, політика, розповідь.

Уважно вивчений і продуманий зв'язок поезики з історією є кроком уперед до розуміння діалектики самої літератури. Сприйняття історії як “Необхідності” імпліцитно показує, що її неможливо відкидати. Історія є невідворотною, а свою неминучість, невідкладність вона виявляє за посередництвом найрізноманітніших текстуальних слідів. Необхідність історії впізнаємо в “неминучості форми події”, яка підтверджує і незгасиму оповідність історії. Будучи “оповідною категорією”, історія, “яка не є якимось змістом, а неминучою формою події”, стає, на думку Ф.Джеймсона¹, можливою для розуміння лише своєю дієвістю, а не “як якась опредметнена сила”, відкриваючись як “неперехідна межа розуміння взагалі” і як останній горизонт “тлумачення текстів зокрема. Одна з основних інтенцій постмодерністської теорії оповіді окреслює недовірливе, критичне ставлення до історії, успішно використовуючи прийом історіографічних записів, щоб показати, що минуле і події передують кожній історичній чи фікційній референції. Приклади нарації, що містять історичну складову, ілюструють існування епістемологічного, онтологічного, лінгвістичного і наративного взаємозв'язку між традиціями історії та фікції, всередині цього взаємозв'язку поняття історії і фікції визначаються як історичні поняття, оскільки, на думку Лінди Хатчеон, “їхні дефініції і взаємозв'язки історично визначені та змінні в часі”².

¹ Džejmson F. Političko nesvesno: pripovedanje kao društveno-simbolički čin. Beograd, 1984.

² Hačn L. Poetika postmodernizma. Novi Sad, 1996. S.179.

Наукові дослідження про творчість М.Црњанського є добрим підґрунтям для написання розвідки “Історія та (не)приспосований герой: одна “дивна і неймовірна розповідь.” Науковці неодноразово висвітлювали історичну тканину та поетикальні особливості романів письменника. Новіца Петкович слушно зауважив, що твори Црњанського, починаючи з “Пояснення” “Суматри” і “Щоденника про Чарноєвича” і до полівалентної книги “В гіперборейців”, а також документальні матеріали з життя письменника допомагають визначити, як “життя письменника впливає на його поетику і навпаки – як поетика, виражена в “божевільній теорії” суматраїзму, входить у його життя.”³ Мілош Ломпар⁴ у своїх дослідженнях і книгах показує, що “Друга книга Переселень” випробує онтологічну природу історичних документів, заперечуючи адекватність заміни минулого документами, які не витримують перевірки на достовірність. Мілош Црњанський активує механізми історичної фікції в такому значенні, в якому у фікційний світ вставляються відомості, що викликають довіру до цих відомостей всередині світу оповіді, але ці вставки реалізують також в іншому, сучаснішому вимірі, щоб показати ненадійність, а отже, і недостатність текстуалізованої доступності минулого. Дослідження романів Мілоша Црњанського вказують на те, що історія пронизує всю творчість письменника. Історичні факти включені тематично, нарatively та ідейно і в структуру роману “Друга книга Переселень”. Црњанський переосмислює просвітницькі ідеали в романах після Другої світової війни (“Друга книга переселень”, “Роман про Лондон”) і представляє пізньомодерні погляди про безсилля історії. Топоси національної історії беруть участь у політичних та ідеологічних спостереженнях стосовно статусу народу і держави; топографія міфічного осмислення драматичного минулого сербського народу і держави не лише активує політичний зміст та ідеологічні погляди героїв романів Црњанського і самого Црњанського, а й проковує політичне, ідеологічне розкриття сучасників письменника, а також нинішніх читачів його твору.

У XVIII ст. регуляторна політика верховних державних інституцій на європейському Сході, подібно до європейського Заходу, окреслила історичний курс європейських народів, цілковито визначивши рух війська, громад і цілих етносів відповідно до законів імперії, що кожен можливість духовного, культурного чи економічного поступу перетворює в інструмент власного самозбереження: агресія, репресії, наступ в найамбітнішому театрі історії прикриваються масками гуманістичних проєктів, створюючи все нові, все підліші ситуації для допустимого самодозволеного вираження. Наративна передача об’єднує захоплююче відчуття відшкодування, повернення і пам’яті про втрачене. У “Другій книзі Переселень” Мілош Црњанський відкриває недовіру до епістемологічного оцінювання наративізованого минулого. Чи справді філософія, історіографія і література можуть думати про минуле, не беручи до уваги при цьому ризиковані роздуми про те, чого насправді ніколи не було? Якщо література, роздумуючи про те, що не трапилося, заповнює свій передбачений онтологічний простір, залишаючись тим, чим вона насправді є, тобто фікцією, то який культурний і суспільний простір окреслюють філософія та історія, розмірковування яких залишаються в межах практики вигадання?

М.Црњанський показує, що історичне задавання смислу знесилоє епістемологію подій минулого, надаючи перевагу правді минулого над маніпуляційною конфігурацією картини про минуле. Тому історизація буває не лише практикою дискурсивного, заздальгідь суб’єктивного погляду в минуле, а й політично детермінованою практикою розпоряджання причинами, дописування минулого, надавання сенсу, зміни картини реальності, оформлення та використання потрібної істини і, наприкінці, як не парадоксально, стає загальновідомою винуватицею дематеріалізації всіх слідів минулого, найбільш видимим і найпереконливішим прикладом зміщення смислу. Чи не подібним чином філософія кінця XVIII ст., достойні свідки і версифікатори століття просвітництва,

³ Петковић Н. Лирске епифаније Милоша Црњанског. Београд, 1996. С. 101.

⁴ Ломпар М.О завршетку романа (Смисао завршетка у роману “Друга књига Сеоба” Милоша Црњанског. Београд, 1995; Аполонови путокази (Есеји о Црњанском). Београд, 2004.

говорили в своїх промовах про важливість політичного інтересу до актуальних володарів та їх наступників, не пропускаючи нагоди висловитися з приводу певної неясності чи небезпеки у діях тодішніх політиків та їхніх наступників і водночас уможливаючи також виникнення міфу про духовно зрілу людину і володаря-опікуна тих революційних дій, постійну і підлу відміну епохальних ідей про модернізацію (тобто про емансипацію і прогрес) світу власне політичними творцями історії.

Мілош Црњанський розпізнає первинний смисл володаря кожної імперії як експансивну, військову акцію, в якій згодом, у мирний час, розпізнають потрібний суспільній, культурний, релігійний – політичний смисл. Тому світ “Другої книги Переселень” охоплює і додатковий досвід пізнання історії, що виходить за межі хронології, що зіштовхує наміри й вчинки, знання, які за офіційними кулісами історії помічають безсилля і брутальні наслідки самої історизації. Тому “картина, яку Петро I залишив війську” – це картина, яка “ім врзалася у пам’ять, була витаврувана не на чолі, а на дні очей, хоча вони її не бачили” (251). Црњанський закінчує розділ словами, що не “Дива природи і людського життя”, “вона мала не християнський, не релігійний смисл, як про це згодом, наприкінці XVIII ст., на Заході думали філософи”, а навпаки, “це був символ, знак – російський, військовий, великий”, щось цілком визначене: “Хрест на Айя-Софії!”⁵. Не випадково автор “Другої книги Переселень” вибирає один “символ, знак” – “Хрест на Айя-Софії!” – він намагається показати своїм сучасникам, своїм читачам страхітливую міць військової сили над будь-якою іншою силою над у світі, навіть над свідомістю людини, її релігійними поглядами.

Важливу роль у цьому світі відіграє хрест, але не як семіотичне свідчення благодійної і миролюбної християнської спільноти, а як знак, первинна семантика якого набуває прагматично визначеного смислу – російська імперія може достойно самоутвердитися лише в топографії колишнього великого східного царства – Візантії. Тому для розширення, яке могло би охопити топос царгородської святині, потрібна імперія, яка бажає утвердити свою тогочасну і заплановану потугу, реалізувати, утвердити та забезпечити завоювання історичної тяглості. Імперіалістичні інтереси росіян не дуже різняться від імперіалістичних планів австрійців, вони проявляються в епохальних історичних, духовних, конфесійних проектах і категоріях, доброю основою і надійним механізмом для яких є надання сенсу та гуманізація. Можливість історичних правок подій минулого велика: оскільки “хрест на Айя-Софії”, повірмо на мить Црњанському, можливо, і не міг би бути чимось іншим, ніж “символ, російський знак, воєнний, великий”, але вже “наприкінці XVIII ст., на Заході, філософи думали”, що загальна ідея, яку Петро I залишив своїй армії як візію-реліквію, “мала християнський, (...) релігійний смисл”⁶.

Нещастя сербської нації прочитується в безсиллі загоїти травми минулого, щоб волею випадку зупинити історичну деградацію і відкласти її до якогось відповіднішого моменту, як і безсилля, щоб вийти з ілюзійно створених стосунків з неіснуючими політичними арбітрами, щоб вирватися з обійм дегероїзованих і антипатетичних формувань ультимативних сил Заходу та Сходу. Реорганізація “сербських полків” в Австрії чи Росії означає остаточне завершення історії племені блукальців: на південь від Сави і Дунаю тиша віддаляє решту сербів від тимчасовості, яка знову віднаходить епохальні можливості своєї верифікації, на північ від Сави та Дунаю расціяни ступають у жах неможливого. Цим неможливим визначено буття, війну та рух расціян, які, власне, поза тим, чого історія не допускає, не можуть пройти шлях самоусвідомлення. Парадоксально, що неможлива історія звідси і постає онтологічним імперативом нації, який у пошуках інструментів реалізації своєї неможливої історії і не може дійти до чогось іншого, ніж до єдино можливого простору – простору власної загибелі. Ось чому прихід Ісаковича і расціян у Росію не є приходом нових воїнів – це прибуття тих, хто призводить до загибелі свого колективу, прихід духів: “Армія, що не лише полягла на Рейні, а й

⁵ Црњански М. Сеобе. Друга књига. Београд, 2005. С.251.

⁶ Там само. С.251.

залишала своїх мертвих і в Провансі, Оландії, Італії, була похована і зникла. А ті тут, в Києві, були мов духи з гробів, що перейшли до росіян⁷. Армія, що вже одного разу загинула, щезла, не може по-іншому показатися зі своїми передсмертними бажаннями на новій історичній сцені – в театрі осторонь сербської смерті – як привид. Ті расціяни, які промовляють із позиції *post mortem* своєї армії, це не національні перебіжчики у світ абсолютної важливості вигоди і неважливості особистості – всередині яких і їхнє гарне, веселе життя в австрійській столиці безповоротно підпаде під владу цифрових, геометричних і торгівельних канонів, а їхня ідентичність зовсім знівелюється перед невблаганною силою сучасного полісу, або духи, які ще не усвідомлюють власної смерті і зникнення. Через трагічне завершення історичної долі вони виявляють свої страхотливі ознаки духів, шукаючи визначення для самих себе неможливих – таких, якими вони більше ніяк не можуть бути, оскільки попередньо були радикально змінені. Вже не вперше, оповідаючи в сербській літературі про марні надії, Мілош Црњанський поглиблює проблему неможливого.

Якщо романтизм уможливує зустріч зі смертю, з нереальним, вирішуючи неможливі негациї, продовжуючи його в певну можливість, тобто забезпечуючи неможливе перебування тут, і будучи неможливим “як таким і здійснюватись”, модернізм “не може уможливити неможливе”, показуючи його “саме таким, яким воно є, як те, що не представляється”⁸. Ймовірно, мертву кохану неможливо до кінця побачити, але на історичній сцені другої половини XVIII ст., з перспективи другої половини XX ст., на расціян не можна не дивитися, як на мертвих, похованих, зниклих, які “в Києві були ніби якісь духи з гробів”⁹. Црњанський розширює горизонт можливого, щоб радикальніше, ніж його попередники, показати травму незаспокоєного в часі безсмертя неможливого. Похоронене може з’явитися, встати з гробу, але саме тоді припідніметься вуаль над остаточно невирішеністю неможливого: “все неможливо, а все ж потрібне все”¹⁰. Немає більше зірки, немає Нової Сербії, нема метафізики, нема царства, нема можливості, але це потрібне. Війна і смерть – “гарні приклади”, але не цілком достатні, оскільки помста царства, героїчне здобуття “втраченого раю” війною і смертю бувають завбільшки з оте невгамовне “все”, яке в історичній послідовності згасне само собою, забравши в своє затишся й історію, яка також послідовно гасить свої вогнища, забуває про них та вигадує їх. Незаспокоєними є також останні герої-спільники історії, яка їх відкидає, щоб забути саму себе і знову їх вигадати. Расціянські духи – це неспокій історії, яка не може вважати себе невігданою:

“Костюрин думав, міркував про минуле тих військових частин.

Він їх не бачив у минулому.

Ісаковичі це минуле носили в очах. У сльозах”¹¹.

Расціяни, незаспокоєні і меланхолійні вампіри модерної європейської історії, фатальність свого неможливого становища доводять і в Росії, в яку прибувають не лише як нові громадяни, нові сили великого російського війська, а передусім як нещасні свідки дезінтеграції нації. Якщо “їхню смерть і боротьбу за Австрію, за християнство” австрійський цісар Фердинанд називав “гарним прикладом”, то і на Сході буде для них не менше поваги. Костюрин знав, що в Австрії вони працювали “над знищенням сербської армії, яка йшла попереду австрійської армії, коли Австрія входила в Туреччину, і перебували позаду австрійської, захищаючи її, коли австрійська армія відступала”¹², він також знав,

⁷ Црњански М. Сеобе. Друга књига. Београд, 2005. С.173.

⁸ Јерков А. У погледу смисла: Ново тумачење Дисове поезије. Дисова поезија. Београд-Чачак, 2002. С.180–181.

⁹ Црњански М. Сеобе. Друга књига. С.173.

¹⁰ Јерков А. У погледу смисла: Ново тумачење Дисове поезије. Дисова поезија. С.181.

¹¹ Црњански М. Сеобе. Друга књига. С.174.

¹² Црњански М. Сеобе. Друга књига. С.173.

“все це загине у війнах невдовзі”¹³. Попри те, що “були вони здебільшого високі й стрункі, добре вишколені”, за що й сподобались Костюрину, расціяни і у війні з Пруссією повинні були бути для росіян гарним і зразковим прикладом смерті і боротьби. Безсумнівність нової війни очевидна: “За отриманими донесеннями шпигунів, пруссаки знову готуються, а їхній король, справжній Сатана в людському обличчі, хто зна, які пастки, стратегічні і тактичні вигідає знову, в новій війні”¹⁴, очікування нової імперії чіткі: “Каже, що чоловік повинен навчитися стояти і загинути на місці”¹⁵. Костюрин, подібно до австрійського генерала Енгельсгофена (або навіть Гарсулі?), наголошує расціянам, що, незалежно від його волі, “нові сербські, австрійські військові частини повинні якомога швидше звикнути до австрійських команд”, існує ширший, далекоюсяжніший смисл, який відкриває намір “за планом Колегії створити численну російську піхоту, яка чинитиме спротив пруссакам”¹⁶.

В Ісаковичах та їхніх послідовниках Црнянський розпізнає мертвих героїв, оскільки саме “ті, що не хочуть йти в піхоту і не хочуть переселятися в Росію”, стануть “знаком, що одна велика армія назавжди похована”¹⁷, а також ті, що позбавлені здорового глузду, розпізнають знаки власної безглуздої смерті: безповоротне перетворення “тих переселенців в лахміттях у нерухоме військо, яке Росія створювала в ці роки і готувала до війни”¹⁸. Кожна наступна історична поява расціян відбуватиметься як нове воскресіння тих, які навчені послідовно гинути “на місці” (фатальний дидактизм століття просвітництва), але які забудуть усе, що визначає їх ідентичність. Лише неможливе, що колись трагічно окреслило їх, виходить за межі визначення, за межі останніх нікчемних визначень – вони більше не були такими і цього більше не знали, порушує і найменше усвідомлення приналежності, ідентичності, нації: “Вони згодом з’явилися, наче воскреслі, ще раз в австрійському війську під час воєн Наполеона. Про них і тоді говорили, як про диво. Але це більше не був мій народ.

Під зброєю.

А полки найманців і слуг.

Які і тоді, прославилися своїми атаками й багнетами, але більше не знали, що таке батьківщина”¹⁹.

Переодягання переселенців у нові, російські уніформи Ісаковичі споглядали з “дуже глибоким усвідомленням і передчуттям того, що відбувається з усією їхньою нацією – як долю”²⁰. Простіше кажучи, переодягання і гротескно різноманітна картина стривожених прибульців у Києві відкриває історичну сцену для появи страхітливого усвідомлення: про перехід межі людського існування, про минулу пам’ять, про компенсацію історії жертв безособовою і короткотривалою археологізацією слідів битв, нігілістичною відмовою від мови, смислу, історії “страшної кінноти”:

*“Як згряя вовків проводжала вона турків під час відступу з Буди.
Людські кості білили їхнім шляхом п’ятдесят років”.*

Їхній червоний одяг згодом майорів на всіх європейських полях бою, й тому запам’ятовувався. Затямилася також у чужих краях і краса, і мужність цієї кінноти, яка приходила звідкись, проходила і відходила кудись, без змісту, з незрозумілою мовою і сумними піснями – без сліду”²¹.

¹³ Там само. С.176.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само. С.175.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само. С.174.

²¹ Црнянски М. Сеобе. Друга књига. С.174.

Незаспокоєні духи (або невтишені вампіри) у модерному європейському театрі, расціяни на фронтах по всьому континенту виписують свою трагічну історію, визначену неможливим/фатальним бажанням, національним і військовим занепадом (національним знебарвленням, воєнним виснаженням), екзистенційним редукціонізмом – безповоротним чисельним зменшенням спільноти, онтологічним самодослідженням, невідкладною нікому тишею – єдиним відгуком на голоси волаючих. Дивна поява расціян у Росії переходить в іронічне викриття їх мінорності: “Немає, – гукнув Костюрин, – більшої святині, більшої тайни, ніж те, що ось Росія точно має на світі друга і брата свого, про якого й не знала”²².

Російське відкриття расціян та їх незвичайності досить швидко руйнує брехнею всі проєкції сновидінь про повернення у рідний втрачений рай. За межі геометрично верифікованого фантазму нікуди не піднесешся: “Парцела для їх поселення вже визначена і схвалена. Виміряна земля родюча, чорнозем уздовж Донця в затишній, ідилічній місцевості. Яку там називають Раївка”²³.

Театральне посвячення расціян наданням бажаного смислу їхньому приїзду в Росію тонко демонструє сербські уявлення про їх очікуваність в Росії. Про расціян нічого не знали, бо вони блукаючи по світі, тобто прийшовши звідкись, насправді весь час перебували поза істотним історичним, політичним, культурним і навіть конфесійним контекстом. Оскільки в Києві вони були “наче якісь духи з гробів”, введення расціян у бажаний простір православ’я і слов’янства призведе не до зцілення травми блукальців, а до її згубного поглиблення. Російський винахід “друга і брата”, про якого нічого не відомо, означав і остаточне завершення улівської чи донкіхотівської пригоди расціян, за яким не може відбутися нічого іншого, крім хворіб й знемоги. З’явитись нізвідки, бажати неможливого, не отримати всього, а лише парцелю, означає прямувати до великого нічого й до зникнення. Перед фактичною смертю армії та важкою поразкою нації Павле Ісакович виростає до рівня справжнього меланхоліка, будучи двоякою особою: особою, яка усвідомлює безуспішність проведеного переселення як явища, що демаскує офіційну семантику інституцій різних царств, викриває її, наводячи у світі роману правдиві смисли, на відміну від офіційних, (запорука істинності частково впливає з їх маргінальності), а також особою, яка несе в собі містифікації з глибокими наслідками. Злосливістю свого ества Ісакович містифікує феномен історичності як явище детермінізму, керованості, намірів. Істинно просвітлений ідеями Просвітництва, повною мірою усвідомивши сенс світу (в процесі самовідчуття його безглуздя), а також послідовно отримавши клінічні ознаки самоусвідомлюючого процесу власного непристосування в історії, яка, породжуючи модерність, ніби намагається породити і цілком нову себе, модерну історію (як вид уявного переходу зі стану травматичної наївності у стан сміливого, наростаючого індивідуалізму, розуму як компонента державотворчості), Ісакович розворушив куліси самого історичного театру, викриваючи трагікомічну гру (при цьому випадок є єдиним генератором комічності) трагіком людського життя, зустрічаючись з історією як фатально ентропічною принадою: “Хоча й був самоуком, чесніший Ісакович не був дурнем і думав про багато справ, і про військові справи міркував останнім часом, як вчені люди сидять і роздумують. Так, як пастухи і селяни часто дивують своїми питаннями і своїми думками про зірки, про людське життя і смерть, і вчені люди також – так і Павле останнім часом думав не лише про своє переселення в Росію і про долю своїх побратимів, а й про великих панів, про великі події. Чому вся його нація така нещаслива? Навіщо надіятися? Чому така несправедливість у світі? Чому стільки жалю в житті Трифона, і Петра, і Джурджа? А найдужче його ображав Костюрин, який любив бачити довкола себе всі ці обличчя, такі лагідні, такі поблажливі. Він зовсім по-іншому уявляв світ, який побачить у Костюрина, коменданта Києва”²⁴.

²² Там само. С.180.

²³ Там само. С.180.

²⁴ Цр’яански М. Сеобе. Друга књига. Београд, 2005. С.182.

Все ж яким привабливим не було б становище Павла Ісаковича, як того, який в постійному відкладанні (навіть зважаючи на факт смерті), тобто у неможливості осмислення подій індивідуальної і колективної історії – героїчної смерті, повернення і помсти царства – викриває телеологію історії визволителів (тобто модерністську теж), відкриваючи світ як поразку кожного прагнення, і поступу, неможливості сатисфакції (метафізично, епічно й трагічно возвишеної), можна розчарування долею людини, світом та історією саме в Ісаковича (і Црнянського) проголосити вершинною містифікацією, софістичним зачаруванням повторним дослідженням свідомості другої половини ХХ ст., оскільки видається недоречною сама думка про те, як ілюзія трансісторичності (ілюзія якогось додаткового шматування історії травм і великих проєктів) є нічим іншим як поетичною і політично ефектною поверхнею метаісторичності.

З кіннотника, який бажає померти героїчною смертю, Павле Ісакович перетворюється в мислителя, філософа, який не піднімається над смислом та заснуванням інституційного просвітництва, а з (історичного) досвіду самого автора, Мілоша Црнянського, без ілюзій прописує фатальну історію нації, сумну визначеність світу, мізерність особи, підносячи своє усвідомлення до статусу остаточної істини: “Навіщо існує надія?”²⁵. Надія людини ні до чого – саме так відбувається прозріння Ісаковича щодо комедії в світі. У світі, в якому надмір несправедливості й жалості оманливо деформується церемонним оприлюдненням порядку, мети, сенсу, вигляду, а нічого з усього цього немає. Павлові Ісаковичу “вся ця церемонія, цей парад” видавався “нудним, смішним, навіть дурним”. У Києві Ісакович несподівано виглядає іншим, ніж у Тимішоарі та Відні: Павле-самоук зненацька виявляє інше знання воєнних стратегій (навіть надмір знання) та актуалізацію питань: “про зірки, про людське життя і смерть”. Самоосвіта перевершує інституцію школи і якнайглибше проникає у природу світу, усвідомлюючи, як той іронічно підриває кожну людську спробу встановлення захисного порядку (тобто історії), доведення гуманної екзистенції до бажаної істини – до смислу. Ось чому кожне бажане царство воскрешає в пам’яті і прагнення до царства небесного, ніби невичерпність того прагнення, тобто незадоволення так званого стремління, неможливість виходу поза це прагнення, а кожне втрачене царство визначає як неможливе царство, як неповторне царство. Смерть більше не є переходом, смерть не є триумфом перевороту, смерті не видно – смерті більше немає. Переживши “все це [переселення, війни, служба в армії, мрія про помсту царства, мрія про героїчну загибель? – *Ч.Н.*] дурна гра долі з ним, яка його і привела до цього Гарсулі [до Костюрина. – *Ч.Н.*”²⁶, Павле Ісакович відчув, що “все це є його нещастям, яке його супроводжує і не покидає”²⁷ – пережиття, визначене зневіреною надією: “Він зовсім по-іншому уявляв собі розмову з Росією”²⁸ – усвідомив безповоротність минулого, бо “вони, кілька тисяч, були розпорошені у великій порожнечі”²⁹, потрапив у “список інвалідів” – “У нього була дивна посмішка, яка видавалась безглуздою співрозмовникові, дивиться цією посмішкою, ніби теля на нові ворота. (...) А його очі поголубіли так, що голубизна видавалась людям неприродною, божевільною”³⁰, отримавши остаточний діагноз, MELANCHOLIA, Павле Ісакович передвіщає цілковите відкриття сцени часу, з якого долинає голос автора. Вираження хвороби Ісаковича продемонструє в ній Микола Родіонович Репнін: “Ті, котрі страждають від цієї хвороби, можуть бути чудовими вояками, особливо для атаки, для нападу [Репнін буде займатися дресируванням коней в Лондоні. – *Ч.Н.*], але вони зовсім не підходять для параду, програють у карти і часто або майже завжди покінчують життя самогубством”³¹.

²⁵ Там само.

²⁶ Там само. С.186.

²⁷ *Црњански М. Сеобе. Друга књига. С.186.*

²⁸ Там само. С.186.

²⁹ Там само. С.244.

³⁰ Там само. С.255.

³¹ Там само.

Під час спрямування всього “свого смислу” на аудієнцію в російській цариці Павлові Ісаковичу в грубій, блазенській інсценізації прийому “все, що з ним відбулося, від першого плачу до його приїзду в Росію” безповоротно втрачає смисл. Якщо “зло є в людині, що не подібна до більшості людей”³², визначення самотнього героя відоме: “Павле – це нещастя”³³. Показавши, що “все те”, що відбулося з Павлом Ісаковичем, насправді є “дурною грою долі з ним” – комедією, Мілош Црнянський визначає закономірну діяльність у світі: “Випадок – це найбільший комедіант у житті людей і народу”³⁴. Дивакуватість і незвичайність випадку в “Другій книзі Переселень” воскрешає в пам’яті ранню розважливість і неминучість долі у Црнянського щодо ясних, драматичних, безкомпромісних перспектив світу (та й світу романів Црнянського після Другої світової війни):

*“Але: або нам життя щось нове принесе,
А душа підійметься на ще одну сходинку
До неба, що високо, зоряно пахне,
Чи нехай і нас, і вірші, і Таку, і все
Чорт забере”³⁵.*

Анна Ісакович, дружина Джурджа, ще в Києві розпізнала в “Ліриці Ітаки” ультимативно проявлену нетерпимість, тобто те, що “не можна пережити, витерпіти”: “Відчуває, до неї в Києві прийшов Нечистий і забрав щастя життя”³⁶.

Мета статті “Історія та (не)приспосований герой: одна “дивна і неймовірна розповідь” Мілоша Црнянського” – показати, як історія бере участь у побудові світу літературного твору, а також розкрити ставлення літературного героя до історії. Усвідомлення зв’язку історії та літератури надає можливість більш цілісного розгляду ролі і функціональності історичних фігур, розгляду тем та ідей у структурі літературних творів Мілоша Црнянського і в літературі загалом. Скерування до переосмислених Црнянським історичних, легендарних, ідеологічних матриць у “Другій книзі Переселень” – це водночас і спроможність до відчитування семантики політичних віршів зі збірки “Лірика Ітаки” (особлива заслуга в цьому належить і книзі Алли Татаренко “Місце зустрічей” (2008), це також можливість нагадати про полемічні і політичні фігури Петара Раїча зі “Щоденника про Чарноевича” і відповідно Вука Ісаковича з “Переселень”. Сербський літературний критик Новіца Петкович вважає роман “Переселення” найкращою сербською книгою про “відсутність вітчизни”, про “онтологічну покинутість людини у світі”. Безмежне блакитне коло з зіркою – це справді центральна, суматраїстично прозора і натхненна поетична картина/ символ “Переселень”, а суматраїзм знаходить надію в досягненні спокою, в зникненні страху від смерті. Однак це ж коло, на думку Петковича, є страхітливою картиною нікчемності. Тому в “Другій книзі Переселень” зірка не зможе виконувати свою первинну символіку, не може повторити оту відкритість, якою починається оповідь в “Переселеннях”, бо навіть не може залишитись там, де була спочатку вписана – в безмежному блакитному колі. Недослідженість ідеологічного зв’язку між історією й літературою, які детальний аналіз політичного й ідеологічного горизонту літератури повинен враховувати, недвозначно встановлює зв’язок розвідки “Історія та (не)приспосований герой: одна “дивна і неймовірна розповідь” М.Црнянського” з попередніми дослідженнями творчості письменника. Оскільки ідеологічна площина присутності історії в романах Црнянського ще недостатньо досліджена, наша розвідка сприятиме конче потрібному поштовху до вивчення творів Црнянського. У статті фігури неприспосованого героя становлять своєрідне бунтівне поле, завдяки якому література може розкривати невидимі чи забуті

³² Там само. С.285.

³³ Там само.

³⁴ Црњански М. Сеобе. Друга књига. С.285.

³⁵ Црњански М. Пролог. Лирика Итаке и коментари. Београд, 1993. С.7.

³⁶ Црњански М. Сеобе. Друга књига. Београд, 2005. С.198.

цінності у великих історичних проектах, тобто в природі самої історії. Історія проявляє себе в літературі як місце ідеологічного запису, вона також ілюструє, що для літератури в історії знову відкривається простір для пошуку нових розповідей.

Переклад з сербської Зоряни ГУК

**HISTORY AND (NOT)ADJUSTED HERO: ONE
“STRANGE AND UNBELIEVABLE STORY”
BY MILOSH TSRNYANSKI**

Chaslav NIKOLICH

*University in Kragujevac
Jovana Cvijica bb, Kragujevac, 34000 (Serbia)
e-mail: caslav.nikolic@yahoo.com
Philology and Arts Faculty*

The (trans)political position of protagonist in relation to permanent history is explored in the article. Pavle Isakovich – a protagonist of the novel titled the “Second books of Migrations” by Milosh Tsrnianski – as the tragicomic figure personifies more deep perceptiveness of the history and unhappiness of his people, than it is given out on the face of it. Isakovich presents the most ancient memory of the nation: unhappy fate of wanderers of the Israel tribe. Wishing to remain a military man, to secure a right for his own death and thus to assert himself, Pavle Isakovich demonstrates an openness to the war, that is a case for heroic death, that will define the identity of hero in the world a novel, personality and people, in the world beyond the literature.

Key words: Pavle Isakovich, rastsiyany, hero, death, history, policy, story.

**ИСТОРИЯ И (НЕ)ПРИСПОСОБЛЕННЫЙ ГЕРОЙ: ОДИН
“СТРАННЫЙ И НЕВЕРОЯТНЫЙ РАССКАЗ”
МИЛОША ЦРНЯНСКОГО**

Часлав НИКОЛИЧ

*Университет в Крагуеваце
Йована Цвича bb, Крагуевац, 34000 (Сербия)
e-mail: caslav.nikolic@yahoo.com
Филологическо-художественный факультет*

В статье исследовано (транс)политическую позицию главного героя относительно перманентной истории. Павле Исакович – главный герой романа “Вторая книга Переселений” Милоша Црнянского – своей трагикомической фигурой воплощает более глубокое ощущение истории и несчастья своего народа, чем это кажется на первый взгляд. Исакович открывает древнейшее воспоминание своей нации: несчастливую судьбу скитальцев израильского племени. Желая оставаться военным, защищать право на собственную смерть и таким образом утверждать себя, Павле Исакович обнаруживает открытость к войне, которая является удобным случаем для героической смерти, которая определит идентичность героя в мире романа, личности и народа в мире вне литературы.

Ключевые слова: Павле Исакович, расцияне (русины?), герой, смерть, история, политика, рассказ.

Стаття надійшла до редколегії 14.03.2011
Прийнята до друку 25.03.2011